

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Роман ВИШНІВСЬКИЙ

ІВАН ФРАНКО ПРО ЗМІСТ НАВЧАННЯ У ШКОЛІ

У статті на основі аналізу творів І. Я. Франка розкрито його погляди щодо змісту навчання у школі, його оцінка тогочасних підручників та програм. Акцентується увага на інформативному та діяльнісному компонентах змісту навчання.

На нинішньому етапі розвитку шкільної освіти України однією з найбільш гострих і болючих є проблема змісту навчання. Його головна мета — формування в учнів сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості. Ця проблема пов'язана насамперед із домінуванням інформативного компонента змісту навчання над діялісним, централізацією управління шкільною освітою, недостатнім забезпеченням навчальних закладів комп'ютерами й іншими сучасними засобами навчання, які би відповідали світовому науково-технічному рівню та задовольняли потреби учасників процесу едукатії.

У контексті вирішення цих завдань актуальними є ідеї українських педагогів на зміст шкільної освіти, її нормативно-правову основу. Означена проблема широко відображена у творчому доробку І. Франка.

Дослідженням його спадщини на різних етапах розвитку суспільства займалися літературознавці, педагоги, філософи. Окремі аспекти змісту шкільного навчання висвітлено у працях О. Дзевєріна, Б. Мітюрова, Г. Паперної, Г. Пуреля, В. Смаля та ін. В останнє десятиліття проблемі змісту навчання та виховання у творчості І. Франка присвячені публікації О. Вишневецького, Д. Луцика, Б. Мисака, О. Пронишин, Н. Сабат, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, О. Хрущ, М. Чепіль та інших сучасних педагогів.

Мета статті — розкрити ідеї І. Франка щодо змісту навчання у початковій та середній школі.

На проблемі змісту навчання І. Франко зосередив увагу в різних статтях і художніх творах: «Конечність реформи навчання української літератури в наших середніх школах», «Наші народні школи та їх потреби», «Середні школи в Галичині в 1875–1883 рр.», «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва», «Чого вимагаємо?», «Великі діяння пана Бобжинського», «Таємні товариства молоді», «Чого хоче галицька робітницька громада?», «Борис Граб», «Грицева шкільна наука» тощо.

Метою навчання у школі, на думку І. Франка, є безупинний розвиток усіх фізичних і духовних здібностей учнів, щоб школа не «виводила заниділих та слабосилих учених, неспосібних до ручної праці, але щоб виводила вчених, розумних і розвинених робітників» [9, 59].

Зміст навчання у школі відображений у тогочасних підручниках, про які І. Франко писав: «Наші шкільні підручники, знов-таки в значній мірі завдяки пануючому в Галичині режимові, переважно неоригінальні, основані на перестарілих педагогічних принципах, а деякі надто такі далекі від рівня сучасної науки...» [8, 408–409]. Аналізуючи тогочасні підручники, він вимагав, щоб вони насамперед забезпечували науковість змісту матеріалу, простоту і доступність його викладу, чіткість формулювання визначень, правил, ідей тощо.

Висловлював І. Франко негативне ставлення до шкільних програм, планів, інструкцій, які «зовсім виключали індивідуальну думку вчителя, його педагогічну самостійність» [2, 212]. Так, він зазначає, що інструкції не узгоджувалися з навчальними планами, а навчальні плани з підручниками; що ні інструкції, ні навчальні плани, ні підручники не склалися практично підготовленими і досвідченими вчителями народних шкіл; що думок народних вчителів при їх складанні не запитували. Вчителям навіть не дозволялося говорити про їх недоліки, вони могли

тільки хвалити [2, 212]. Навчальні програми повинні враховувати досягнення науки, втілювати виховний потенціал, не містити надто ускладненого і другорядного матеріалу, формувати і розвивати творчі вміння і здібності учнів з кожного предмета.

Шкільна система, зазначається у статті «Мученицька бібліотека в Дрогобичі», «немов умисне вирахована на те, щоби зробити і найспосібнішого ученика туманом, недоумком» [9, 35]. Учні подають «наймертвіші писма наймертвіших авторів і то звичайно в гомеопатичних дозах та притім старається оскільки мож утруднити му їх розуміння, забарикадувати всякий здоровий сенс різними граматичними, метричними та естетично-формальними дурницями, щоб тільки, борони Боже, ученик не засмакував чистої керничної води, п'ючи раз у раз або брудну або переварену!» [9, 35].

Критикував І. Франко тодішню систему навчання у гімназіях, завданням яких було виховувати «чесний, освічений характер». А під «чесним, освіченим характером» підрозумівалася вірнопіддана людина, яка дістала знання переважно в галузі класичної філології. Вивчення древніх, мертвих мов та стародавньої літератури повинно було вбити в ній будь-який інтерес до болючих проблем сучасності.

Ідеалом для тогочасного устрою, відзначав І. Франко, зробилася школа, яка була б закладом для дисциплінування непокірних селянських умів і почуттів, втокмачувала б «мужикам» любов до «канчука» та інших благодіянь і повчала б їх до відречення від будь-якого самолюбства тільки для того, щоб «освячений віками» порядок ніяким чином не був порушений [4, 182].

Критикуючи організацію освіти в середніх школах Галичини, порівнюючи їх з млинком, куди кладуть здорових дітей, а виймають покалічених, І. Франко писав, що школа не розвивала дитини, не привчала її до самостійної думки, а набивала в голови учнів «велике множество всякої січки» [3, 191], перетворювала їх у склад готових формул. Тому він пропонував докорінно змінити усю систему навчання: «...Треба перебудувати і пересипати цілу перестарілу будову відповідно до сучасних потреб і змагань свобідного людського духу, щоб наші середні наукові заклади не були позорищем цілого образованого світу» [7, 420].

І. Франко говорив, що в школах навчальний матеріал подавався вибірково, безсистемно, без будь-якого зв'язку, і це «томить пам'ять, нівечить охоту та й затемнює характер самої науки, котра прецінь є не що друге, як відбиток дійсності і живої природи в мислячій умі...» [3, 187]. Він був незадоволений тим переліком предметів, які викладались у тогочасній школі: «В наших школах науки розкладені крайне непедагогічно» [3, 193]. Уже в початковій школі «вчать багато всякої всячини: і граматику, і географію, і зоологію, і ботаніку, і астрономію, і історію ... А що ж із того виходить? А виходить те, що сільський хлопчина кілька літ ходить до школи, не раз о голоді й о холоді, душиться в ній і тратить здоров'я, час і силу, слухає викладів про історію, астрономію, географію і т. і., а вийшовши зі школи, не тільки зараз забуває всю ту премудрість, але за два-три роки забуває зовсім читати» [6, 114–115]. Не кращою була ситуація і в середніх школах, де «так само затемнюють розум робітника всякими катехізмами, фальшованою історією, навчанням зовсім непотрібних речей, а залишуванням потрібних. Науку подають в теперішніх школах не для того, щоб образувати і навчити робітника потрібному і людському знанню, але тільки на те, щоб виховати з нього підданого, щоб умовити в нього покірність теперішнім, несправедливим порядкам і утвердити його в темноті» [9, 58].

Найважливіше місце серед шкільних предметів І. Франко відводив рідній мові та літературі, історії рідного народу, «щоб руські школи були руськими виховуючими закладами, а не аренами для політично-народних стремлінь — для полонізації» [8, 75–76]. Народна література має зайняти місце старословенщини, «повинна для нашої молоді статись пропедевтикою рідної мови, історії і літератури» [5, 331]. Не потрібно, на його думку, завантажувати пам'ять учнів численними староруськими творами, бо майже всі вони «аж до кінця XVIII віку — поминаючи вже їх мову — без докладних історичних і порівнюючо-літературних пояснень, коментарів і толковань ... не представляють майже ніякого інтересу, не дадуть ученикам ніякого нового знання, ніякої заохоти, але противно, збудять в них відразу до рідної мови і історії, т. є. схилять цілковито всю ціль науки» [5, 331].

Замість латинської та грецької мов, вивчення яких «нічим не можна виправдати ані з педагогічних, ані з точно наукових, ані з практично-громадських позицій» [9, 187], педагог радив вивчати сучасні іноземні мови, зокрема, французьку, яка тоді була досить популярною в Європі.

Система освіти, на думку І. Франка, повинна будуватися з урахуванням принципу доступності освіти для кожного громадянина, рівності умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту. «Коли б всі люди працювали нарівні, не перевантажуючись, коли б кожен, крім праці, мав змогу вчитися і розвивати свої природні здібності, то неодмінно виплинув би на поверхню не один талант, не один геній, який штовхнув би «людство» сильно вперед ...», — писав він [9, 55].

Актуальними є погляди І. Франка про завдання школи в розвитку мислення дітей у процесі едукативної особистості. Розвивати самостійне критичне мислення учнів, на його думку, необхідно в усіх типах шкіл. Уже в початковій школі треба «подавати дитині зразу, коли ще пам'ять у неї свіжа, ціпка і вразливість жива, якнайбільшу масу цікавих даних про природу і людей, з котрих би вона і відтак з ростом мислення вміла легко й сама виводити множество внесків» [3, 193].

І. Франко не зводив розвиток особистості учня лише до засвоєння ним певної кількості інформації з різних предметів шляхом простого накопичення. Він добре розумів, що такі види діяльності, як слухання, читання, механічне запам'ятовування і відтворення інформації, тобто репродуктивне засвоєння знань, не можуть дати бажаного результату, бо не дозволяють розвивати розумові здібності й творчі вміння учнів. Натомість доводив, що набагато продуктивнішим є навчання через самостійну діяльність учнів.

Розвиток самостійного мислення учнів не може відбуватися стихійно. Він залежить від того, як організують навчальний процес вчителі. Тому одним з найважливіших завдань вчителя є не вкладати в голови учнів знання в обробленому, готовому вигляді, не передавати їх, а правильно організувати їхню діяльність, допомагати осмислювати навчальний матеріал, самостійно відкривати для себе нові правила, закони, пізнавати при цьому суть виучуваних фактів та явищ. Тобто в основі діяльності вчителя повинен бути закладений принцип: поганий вчитель підносить істину, а хороший вчить її знаходити.

Таким вчителем зображений Міхонський в оповіданні І. Франка «Борис Граб». Він ознайомлює свого учня Бориса з кращими художніми творами світової літератури, з біографіями видатних діячів науки й мистецтва, обговорює з ним прочитане, спонукає його до вивчення іноземних мов, привчає розуміти «всякий твір людського духа на основі того часу й тих живих людських взаємин, яких він був витвором і виразом, ... історію даного часу ... із свідочств та настроїв тогочасних людей, а не з готових шаблонних конструкцій шкільних підручників» [1, 186]. Коли Борис вдруге прочитав «Одіссею», І. Франко пише:

— А видиш! — сказав Міхонський, стараючись не надто сильно показати свою радість. — Правда, що ся половина рівно цікава, як і тамта, яку ти мені розповів першим разом?

— І ще цікавіша! — мовив утішений своїм відкриттям Борис [1, 183–184].

В цьому оповіданні І. Франко вказує на самостійну пошукову, творчу діяльність учнів, у процесі якої вони самостійно здобувають нові знання, розвивають свої здібності та вміння бачити проблеми, аналізувати і зіставляти факти. Учитель при цьому здійснює функцію управління процесом едукативної діяльності і переведення на вищий рівень діяльності учня шляхом формулювання питань, задач і завдань, які вимагають творчої уяви, логічного аналізу і здогадки. Так, учитель Міхонський задавав учням «таке питання, якого не було в книжці і на яке треба було відповісти з добрим намислом. І вже у кого побачив, що відповідь на питання виходить справді здобутком його власної, хоч і невеличкої духової праці, для такого мав велике поважання» [1, 178].

Запорукою розвитку особистості учня є його самостійна творча діяльність в умовах певної свободи. Тому І. Франко виступав проти того, щоб вчителі займалися постійним опікуванням учнів, зазирали у їх приватне життя, поводитися з ними, як з немовлятами, бо «це до крайності доведене недовір'я і відраза до всякої самостійності, до всякого вільнішого пориву юнацької думки і почуття стали примарою, яка вбиває успішний розвиток наших середніх шкіл, спотворює розуми і характери молоді» [9, 172]. Педагог вказував, що учням заборонялося

читати «всякі книжки, крім шкільних і таких, які випозичаються з гімназійної бібліотеки» [9, 35–36], що вчителі за наказом шкільних рад вилучали, видирали з підручників твори відомих письменників, викидали з бібліотек найневинніші речі, «які виявляють єдино вільнішу думку, що де-не-де виходить за рамки слимачого горизонту т. зв. шкільної програми» [9, 152].

І. Франко усвідомлював, що не можна учня силою примусити вчитися, здобувати освіту, що розвиток учня у процесі навчання може відбуватися лише за умови прояву його високої активності. Тому він пропонував вчителям так організувати навчальну діяльність учня, щоб розбудити його власну пізнавальну активність, щоб він сам виявив бажання вчитися, прагнув до знань, до науки. «Займіть, зацікавте хлопця наукою, давайте йому з себе приклад справді духового, відданого науці життя, то він прилипне до вас усею душею...», — зазначав І. Франко [1, 189].

Він доводив, що навчання не повинно бути відірваним від життя. З метою поглиблення інтересу учня до засвоєння знань у процесі викладу нового матеріалу вчитель має використовувати яскраві приклади і факти, зв'язок знань із долею людей, показ практичного застосування знань, виходячи з життєвих потреб, планів і орієнтації учнів. «Мені здається, — писав І. Франко, — що предмет кожної науки, навіть математики, сам в собі містить стільки цікавого, що вмій тільки винайти і живо розказати се, а певно кожний, і найпростіший чоловік усе порозуміє і затамуй» [3, 191].

Не відкидав І. Франко і такого важливого фактора, що впливає на розвиток учнів, як особистість педагога, його риси характеру, ерудиція, майстерність викладання. Адже лише вчитель, який досконало і глибоко володіє своїм предметом, логічно, чітко і доступно викладає навчальний матеріал, оперує цікавими деталями, фактами, вражає учнів своєю освіченістю, захоплює кругозором знань, здатен прищепити дітям любов до навчання, зацікавити їх, привчити думати і дати ґрунтовні початки. Власне таким учителем був Міхонський, який уперто боровся проти шаблону і трафарету в навчанні і всю свою діяльність спрямовував на те, щоб розвинути в учнів «здібність власного думання» [1, 179]. Він через спілкування з учнями дає змогу кожному самовиразитись, виявити ініціативу, самостійність. «Міхонський ... часто розмовляв з ним (*Борисом Грабом* — *Р. В.*) і старався по змозі дати його думанню й науці живий напрям, вільний від шкільного педантизму і заскорузлості» [1, 178].

Аналіз праць І. Франка дає підстави стверджувати, що в змісті шкільного навчання основну увагу він зосереджував на самостійній творчій діяльності учнів задля розвитку їх здібностей та мислення і зменшення ролі його інформативного компонента. Ідеї І. Франка щодо змісту навчання у школі залишаються актуальними і сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Я. Борис Граб // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти т. — К.: Наук. думка, 1978. — Т. 18. — С. 177–190.
2. Франко І. Я. Великі діяння пана Бобшинського // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти т. — К.: Наук. думка, 1978. — Т. 18. — С. 210–213.
3. Франко І. Я. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти т. — К.: Наук. думка, 1986. — Т. 45. — С. 187–203.
4. Франко І. Я. К истории просвещения в Галиции // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. — К.: Наук. думка, 1986. — Т. 46. — Кн. 2. — С. 179–186.
5. Франко І. Я. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. — К.: Наук. думка, 1980. — Т. 26. — С. 320–332.
6. Франко І. Я. Наші народні школи і їх потреби // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. — К.: Наук. думка, 1986. — Т. 46. — Кн. 2. — С. 108–116.
7. Франко І. Я. Середні школи в Галичині в 1875–1883 рр. // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. — К.: Наук. думка, 1986. — Т. 46. — Кн. 1. — С. 418–435.
8. Франко І. Я. Одвертий лист до галицької української молодіжі // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. — К.: Наук. думка, 1986. — Т. 45. — С. 401–409.
9. Франко І. Я. Педагогічні статті і висловлювання / За ред. О. Дзевєріна. — К.: Рад. школа, 1960. — 300 с.